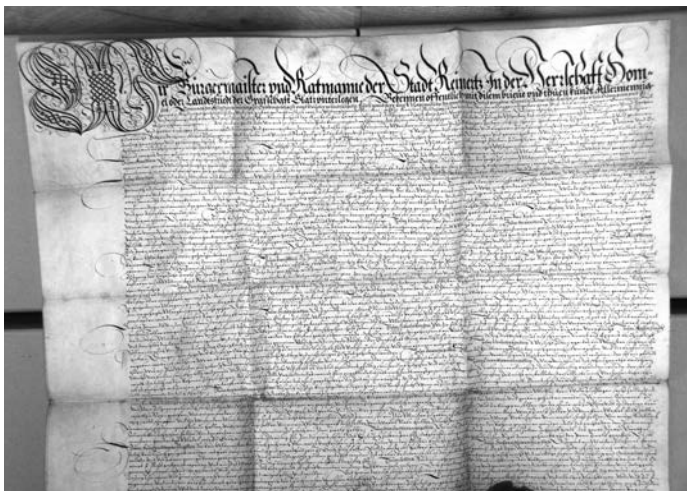

Źródła archiwalne do historii miasta Duszniki-Zdrój do 1945 roku w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim

Wstęp

Przedwojenna historia Dusznik jest bogato udokumentowana w materiałach archiwalnych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim. Zgromadzone tu cenne i ciekawe archiwalia stanowią nieodzowne źródła dla badaczy dziejów miasta.

Dowiadujemy się z nich, że ta słowiańska osada, położona w powiecie kłodzkim na lewym brzegu rzeki Bystrzycy, znana była już w XIII wieku. Miejscowość zawdzięcza swój rozwój lokalizacji przy drodze z Polski do Czech oraz odkryciu złóż rudy żelaznej, które zaczęto wydobywać w XIV wieku. Około 1350 roku Duszniki otrzymały prawa miejskie¹. Wiek XVI to dla miasta okres rozwoju rzemiosła i handlu oraz rozkwitu sukiennictwa: w 1582 roku mamy tu 12 mistrzów sukienników – cech sukienników (czyli foluszników) zorganizował się w 1583 roku².

Ryc. 1. Nadanie przywileju cechowi sukienników, 14 maja 1583 r. – dokument pergaminowy z uszkodzoną pieczęcią woskową
Źródło: Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim, Akta miasta Dusznik, sygn. 39.

¹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim [dalej: APKZ], zespół Akta miasta Dusznik [dalej: AmD], sygn. 1477.

² APKZ, zespół AmD, sygn. 39.

Znakiem towarowym miasta była również papiernia, której znaczenie wzrosło w XVII wieku. W połowie stulecia miała wyłączność na zaopatrzenie w papier urzędników wrocławskich, również dokumenty carskie sporządzane były na dusznickim papierze. W księdze miejskiej Dusznik w 1560 roku jako właściciel papierni figuruje Ambroży Töpfer. Dusznicki papier eksportowany był na obszar całego Śląska, a papiernia w 1824 roku została zaliczona do grona pięciu najbardziej znanych w Europie³.

Niezwykle istotny dla dusznickiej papierni jest dokument – list herbowy (*Wapenbrief*) przechowywany na stanie kamienieckiego Oddziału w ramach zespołu Akta miasta Dusznik (Magistrat der Stadt Bad Reinerz), datowany na 13 sierpnia 1607 roku, wydany w Pradze przez cesarza Rudolfa II, dotyczący nadania herbu Gregorowi i Georgowi Kretschmerom. Bracia należeli do znanej w Dusznikach rodziny papierników (właściciele papierni w latach 1562–1706), a nadanie herbu było wielkim wyróżnieniem za zasługi, wierność, cnoty moralne i służbę cesarstwu. Bracia zobowiązali się do stosowania tego herbu zgodnie z prawem i tradycją cesarstwa również przez ich potomków. Mogli umieszczać swój herb na pieczęci i fladze czy nagrobnych malowidłach, używać w działalności gospodarczej. Za obrazę godności właścicieli herbu groziła kara pieniężna. Nadanie herbu w tym przypadku nie łączyło się jednak ze szlachectwem⁴.

Rozwój miasta został zahamowany w czasie wojny trzydziestoletniej, kiedy zostało ono spalone i rozgrabione przez Szwedów, a zaraza w 1679 roku znacznie zmniejszyła liczebność jego mieszkańców. Ponadto do wyniszczenia i wyludnienia Dusznik przyczyniły się kontrybucje płacone przez miasto w okresie wojny siedmioletniej (1756–1763), pożar w 1844 roku oraz wojna prusko-austriacka w 1866 roku i epidemia cholery. Po pożarze miasto szybko się odbudowało – uruchomienie w jego pobliżu huty żelaza i rozwój przemysłu drzewnego miały duży wpływ na wzrost liczby mieszkańców (z 3167 w 1872 roku do 4200 w 1925 roku). Już w XVIII i XIX wieku miasto przekształciło się w uzdrowisko dzięki źródłom leczniczym (szczawy bogate w żelazo i kwas węglowy). Duszniki zyskały popularność jako miejscowość kuracyjna, a połączenia kolejowe i drogi umożliwiały komunikację z całą Europą. Rozwój uzdrowiska był również zasługą burmistrza Pawła Denglera – wybitnego gospodarza i polityka⁵.

Pierwsza wojna światowa zdestabilizowała dotychczasowe życie społeczne i ekonomikę miasta w Dusznikach-Zdroju. Powołanie do służby wojennej znacznej liczby mężczyzn pozbawiło ich rodziny wsparcia i zmusiło do egzystencji w zupełnie nowej rzeczywistości. Szacunkowe oceny mówią, że w armii wilhelmińskiej w grudniu 1916 roku służyło około 400 mieszkańców⁶. Zaiściała sytuacja sprawiła,

³ J. Rozenblit, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Magistratu miasta Dusznik Zdroju 1408–1944*, Wrocław 1962, s. 1.

⁴ M. Chmielewska, *Arms document of Duszniki papermakers brothers Gregor und Georg Kretschmer, dated 13th august 1607*, „IPH Congress Book” 2004, t. 15, s. 79–84.

⁵ J. Rozenblit, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Magistratu miasta Dusznik Zdroju 1408–1944*, Wrocław 1962, s. 2.

⁶ P. Pregiel, *Na głębokim zapleczu wielkiej wojny. Duszniki-Zdrój w latach 1914–1918*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2013, t. 7, s. 66.

że wzrosła rola i znaczenie kobiet, które przejęły część obowiązków oraz stanowisk pracy opuszczonych przez mężczyzn – zatrudniane były również w utworzonym w zdroju wojennym lazarecie⁷. Społeczność wspierała się wzajemnie, towarzystwa kobiece organizowały pomoc w postaci zbiórek żywności, odzieży i pieniędzy. Aktywizowali się również młodociani mieszkańcy miasta – chłopcy w wieku 16–17 lat skupiający się w paramilitarnych oddziałach junaków (Jugendwehr)⁸.

W okresie międzywojennym kwitło życie społeczno-kulturalne. Powstały liczne stowarzyszenia, których działalność zakłócił wybuch drugiej wojny światowej. Duszniczanie, podobnie jak poprzednio, brali udział w działaniach wojennych, miasto jednak szczęśliwie uniknęło zniszczeń wojennych.

Archiwalia dotyczące historii Dusznik-Zdroju w zasobach kamienieckiego Oddziału Archiwum Państwowego we Wrocławiu

W celu przybliżenia i systematyzacji wytworzonych do 1945 roku archiwaliów dotyczących historii Dusznik, przechowywanych w zasobie kamienieckiego Oddziału Archiwum Państwowego we Wrocławiu, w poniższej tabeli przedstawiam zestawienie zespołów archiwalnych:

Tabela 1. Zestawienie zespołów archiwalnych do roku 1945 dotyczących historii Dusznik, przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Żąbkowickim

Lp.	Numer zespołu	Nazwa zespołu	Daty skrajne zespołu	Rozmiar zespołu		Język	Pomoce archiwalne
				j.a.	m.b.		
1.	121	Sąd Obwodowy w Dusznikach Zdroju (Amtsgericht Reinerz)	[1741] 1879–1945	1127	22,02	niemiecki	inwentarz książkowy, spis roboczy
2.	128	Akta notariuszy w Dusznikach Zdroju (Notariatsakten Bad Reinerz)	1848–1918	13	0,30	niemiecki	spis roboczy
3.	830	Akta miasta Dusznik (Magistrat der Stadt Bad Reinerz)	1408–1945	2594	60,60	łaciński niemiecki	inwentarz książkowy (rękopis, ze wstępem do inwentarza), spis roboczy
		Komenda Policji w Dusznikach Zdroju (Polizei-Verwaltung Stadt Bad Reinerz)	1823–1945	821	16,30	niemiecki	inwentarz książkowy (rękopis, ze wstępem do inwentarza)
4.	635	Biuro Informacyjne W. Schimmelpfeng – Niemiecka Wywiadownia Sp. z o.o. (Auskunftei W. Schimmelpfeng – Deutsche Auskunftei G.m.b.H.)	1901–1945	90 000 (w tym Dusznik-Zdroju dotyczy 281)	190	niemiecki polski czeski	katalog –elektroniczna baza danych

⁷ Ibidem, s. 72.

⁸ Ibidem, s. 80.

Zespół Akta miasta Dusznik to obszerny i bardzo różnorodny zbiór archiwaliów. Oprócz dokumentów, ksiąg, repertoriów oraz wykazów akt i dokumentów, występują również akta ogólne magistratu, uzdrowiska oraz akta przyłączonych w 1937 roku do miasta gmin: Dolina – Hermsdorf (w ilości 42 j.a.) oraz Graniczna – Grenzendorf (1 j.a.)⁹. W 2008 roku włączono do zespołu dokumentację techniczną w ilości 29 j.a., o rozmiarze 0,60 m.b., z lat 1862–1945, przekazaną jako dar przez Pana Ryszarda Grzelakowskiego. Ponadto do zespołu przynależą akta Komendy Policji w Dusznikach Zdroju (821 j.a., 16,30 m.b., z lat 1823–1945), które do 2014 roku były przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu.

Większość akt magistratu stanowi część opracowana zespołu (2565 j.a., 60,00 m.b.), z inwentarzem książkowym, część nieopracowaną zespołu tworzy dokumentacja techniczna (zewidencjonowana na spisie roboczym). Akta Komendy Policji zostały opracowane i posiadają odrębny inwentarz.

Administracja magistratu uległa znacznym przeobrażeniom w połowie XIX wieku, kiedy wydzielił się zarząd uzdrowiska (z oddzielną kancelarią i registraturą), który nie stanowił jednak odrębnej instytucji, ale podlegał burmistrzowi i kontroli rady miejskiej, a deputacja dla spraw uzdrowiska wchodziła w skład magistratu. Podobnie oddzieliła się administracja policji, której akta, stanowiące w ogólnym repertorium magistratu sekcję VIII akt, zostały przekazane w 1862 roku Komendzie Policji w Dusznikach i wpisane do repertorium policyjnego (łącznikiem nadal była osoba burmistrza i komisarza policji). Pod koniec XIX wieku od magistratu odłączył się również urząd stanu cywilnego¹⁰.

Zgodnie z instrukcją w sprawie prowadzenia kancelarii miejskiej z 1748 roku oraz instrukcji dla małych miast („Geschäfts Reglement für die kleine Städte” – wydaną na podstawie ordynacji miejskiej z 19 listopada 1808 roku)¹¹, cała registratura magistratu podzielona była na 15 sekcji-repozytur i zgodnie z ich układem akta zostały usystematyzowane. Układ akt w zespole oraz zawartość i tematyka akt poszczególnych składowych zespołu przedstawia się następująco:

– Dokumenty, księgi, repertoria: Wiadomości ogólne o mieście, przywileje, rada miejska, sprawy gospodarcze, sprawy obywatelskie, cechy, ewidencja akt archiwalnych – kroniki, historia miasta, przywileje, protokoły posiedzeń rady, kontrakty kupna-sprzedaży, długi miejskie, sprawy dotyczące młynów, rybołówstwa, zaświadczenia obywatelstwa, księgi wpisu do prawa miejskiego, sprawy cechowe, dawne repertoria i wykazy akt i dokumentów;

– Sekcja I: Finanse i podatki: wykazy długów miejskich, sprawy podatkowe, gruntowy kataster podatkowy, preliminarze budżetowe, bilanse, plany gospodarcze;

– Sekcja II i III: Sprawy kościołów i szkół: budownictwo kościelne i szkolne, remonty, sprawy personalne kościołów i szkół, fundacje szkolne, deputacja szkolna, statystyka;

⁹ J. Rozenblit, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Magistratu miasta Dusznik Zdroju 1408–1944*, Wrocław 1962, s. 6.

¹⁰ *Ibidem*, s. 4.

¹¹ APKZ, zespół AmD, sygn. 363.

– Sekcja IV: Sprawy wojskowe: organizacja pospolitego ruszenia, sprawy mobilizacyjne, wyposażenie wojska, rozmieszczenie jednostek wojskowych, budownictwo wojskowe, wiadomości o przebiegu wojny niemiecko-francuskiej 1870–1871;

– Sekcja V: Sprawy gruntowe i leśne: pomiary i oszacowania gruntów i lasów, stawów (rybołówstwo), statystyka leśna, księgi kontroli drzewostanu w lasach miejskich, rejestr drzewa ściętego;

– Sekcja VI: Budownictwo: zawiera materiały dotyczące budowy i naprawy dróg i mostów, ulic oraz przedsiębiorstw komunalnych: gazowni, elektrowni, wodociągów, rzeźni, budowy kolei żelaznych (w szczególności linii kolejowych Kłodzko – Duszniki, Szczytna – Duszniki – Náchod), wiercenia studni, spraw osiedleńczych;

– Sekcja VII: Ubezpieczenia przeciwpożarowe: ordynek przeciwpożarowy, towarzystwa ubezpieczeniowe od ognia, sprzęt przeciwpożarowy, ochotnicza straż pożarna;

– Sekcja VIII: Sprawy bezpieczeństwa i policji (w 1862 roku akta zostały przekazane Komendzie Policji w Dusznikach);

– Sekcja IX: Opieka społeczna: fundacje opiekuńcze, legaty, szpitale, schroniska, statystyka biednych;

– Sekcja X: Sprawy mieszkaniowe: deputacja kwaterunkowa, kwaterunek;

– Sekcja XI: Przemysł, rzemiosło, cechy ubezpieczenia: zakłady przemysłowe i rzemieślnicze różnych branż, cechy rzemieślnicze, korporacje kupieckie, ubezpieczenia na życie, ubezpieczenia od wypadków oraz akta dotyczące młyna papierniczego;

– Sekcja XII: Sprawy personalne: wybór i obsadzanie stanowiska burmistrza, angażowanie personelu urzędniczego i pomocniczego;

– Sekcja XIII: Sprawy ogólnoadministracyjne: kancelaria miejska, biblioteka, archiwum, wybory do Landtagu, wybory do Reichstagu, wybory radnych miejskich, protokoły posiedzeń i uchwały rady i magistratu, uroczystości, sprawy socjalne, statystyka, spisy ludności, urzędnienia miejskie (oświecenie, wodociągi i kanalizacja, utrzymanie czystości), sprawy górnicze, targi i jarmarki oraz akta dotyczące działalności związku Glatzer-Gebirgs-Vereins i emisji zastępczych pieniędzy z lat 1917–1921 („Papier-Notgeld”);

– Sekcja XIV i XV: Sprawy prawne, majątkowe, procesy miasta z obywatelami: kronika miasta Dusznik 1560–1826, urbarz z roku 1750, sprawy graniczne, własność ziemską miasta, kataster, procesy miasta i obywateli;

– Uzdrowisko: organizacja zarządu uzdrowiska, sprawozdania z działalności, personel lekarski, pawilony i inne urządzenia lecznicze, źródła mineralne, listy kuracjuszy, apteka uzdrowiskowa, inwentarz urządzeń leczniczych i przedmiotów użytkowych, park zdrojowy, opłaty kuracyjne;

– Akta gmin Graniczna (Grenzendorf) i Dolina (Hermsdorf): sprawy ogólne, administracyjne, policyjne, budowlane, oświatowe, opieka społeczna, sprawy finansowe i podatkowe (roczne manualy rachunkowe 1913–1936);

- Aneks: materiały kronikarskie, przywileje cechowe¹².
- Dokumentacja techniczna budynków zlokalizowanych na terenie miasta: domów mieszkalnych, garaży, gospody i hotelu, kina, szkoły.

Granice chronologiczne materiałów archiwalnych Komendy Policji w Dusznikach Zdroju zamykają się w latach 1823–1945. Zespół ten liczy 821 j.a. i są to głównie posyty. Trudno oszacować, jaki procent akt zachował się w odniesieniu do roku 1945 ze względu na brak dawnych spisów czy repertoriów niemieckich. Wnioskując jednak z ilości zachowanych akt, możemy stwierdzić, że zachowały się w stanie niekompletnym, niemniej jednak są one ciekawym źródłem historycznym, np. ze względu na materiały dotyczące życia politycznego z okresu hitlerowskiego. Układ (podział na sekcje) oraz zakres tematyczny archiwaliów przedstawiają się następująco:

- sekcja I – cyrkularze, reskrypty i zarządzenia władz dotyczące bezpieczeństwa publicznego, policji targowej, sanitarnej, weterynaryjnej, budowlanej, pożarniczej, polowej, leśnej, łowieckiej, wydania paszportów, nadzór nad cudzoziemcami, osobami podejrzanymi, jak również nad stowarzyszeniami; doniesienia w sprawach nadużyć administracyjnych, nałożenia kar;
- sekcja II (szczątkowa) – doniesienia o nałożeniu kar przez sądy;
- sekcja III – sprawy budowlane;
- sekcja IV (szczątkowa) – zarządzenia władz dotyczące ustalenia cen maksymalnych na środki żywności i inne;
- sekcja XI – nadzór nad przedsiębiorstwami przemysłowymi;
- sekcja XV (szczątkowa) – sprawy procesowe.

Zachowane akta dokumentują funkcjonowanie na przestrzeni ponad stu lat władzy policyjnej Dusznik, którą sprawowały w państwie pruskim (po reformach Steina i Hardenberga, a następnie w wyniku zmiany ordynacji miejskiej w 1808 roku) władze miejscowe: burmistrzowie w miastach, na wsi – wójt (tzw. Amtsvorsteher), a w miastach będących siedzibą rejencji i liczących ponad 10 tysięcy mieszkańców tworzono odrębne urzędy policji, na czele których stali prezydenci lub dyrektorzy policji. W państwie pruskim władza policyjna dzieliła się na policję bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei) i policję administracyjną (Verwaltungspolizei). W ramach policji bezpieczeństwa funkcjonowała również policja do spraw obcokrajowców (Fremdepolizei), zajmująca się sprawami meldunkowymi i paszportowymi, oraz polityczna, zwana też tajną (Geheime-Polizei), ponadto policja porządkowa (Ordnungspolizei) i obyczajowa (Sittenpolizei). Policja administracyjna natomiast dzieliła się na budowlaną, drogową, wodną, sanitarną, handlową, przemysłową¹³.

¹² J. Rozenblit, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Magistratu miasta Dusznik Zdroju 1408–1944*, Wrocław 1962, s. 5–6.

¹³ J. Rozenblit, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Polizei-Verwaltung der Stadt Bad Reinerz /Komenda Policji w Dusznikach Zdroju/*, Wrocław 1962, s. 1–2.

W związku z reformą miast, od 1809 roku usamodzielniało się sądownictwo – został utworzony oddzielny od magistratu sąd miejski jako administracja sądowa (Justizverwaltung)¹⁴.

Nowa konstytucja Rzeszy z dnia 16 kwietnia 1871 roku skutkowałą wprowadzeniem nowej ordynacji sądowej. Zlikwidowano wszystkie działające dotychczas sądy, a na ich miejsce w 1879 roku powołano: jako sądy pierwszej instancji – sądy obwodowe (Amtsgerichte), jako sądy drugiej instancji – sądy krajowe (Landgerichte), sądami trzeciej instancji były wyższe sądy krajowe (Oberlandgerichte), a czwartą instancję stanowił Sąd Rzeszy w Lipsku (Reichsgericht).

Sądy obwodowe działały na Śląsku w latach 1879–1945. Były kompetentne do załatwiania: spraw cywilnych o wartości przedmiotu sporu do 500 marek, spraw z tytułu umowy najmu, wykroczeń w czasie podróży, spraw zajęcia bydła, szkód wyrządzonych przez zwierzęta i w czasie polowań, spraw alimentacyjnych, roszczeń z tytułu podeszłego wieku, spraw adopcji, opiekuństwa, spadków, testamentów, rejestrów zrzeczeń i firm, spraw dobrowolnej jurysdykcji oraz niepodzielnych gospodarstw chłopskich, ksiąg i akt gruntowych. Sądom pierwszej instancji podlegały sprawy karne zagrożone karą do 6 miesięcy więzienia z oskarżenia prywatnego lub na wniosek prokuratora, sprawy wielkich kradzieży i paserstwa, recydywy w oszustwie i kradzieży, o ile poszkodowany nie wnosil sprzeciwu. Sprawy karne były rozstrzygane przez sądy ławnicze (Schöffengerichte), złożone z sędziego i dwóch ławników. Odmianą sądów ławniczych były powstałe w styczniu 1923 roku sądy dla nieletnich (Jugendgerichte). Ponadto przy sądach pierwszej instancji działały sądy do spraw własności dziedzicznej (Anerbengerichte), do spraw rasowych od 1933 roku (Erbgesundheitsgerichte) oraz od 1935 roku Urząd do Spraw Oddłużania (Entschuldungsamt). W łączności z sądami obwodowymi działały także od 1934 roku samodzielne sądy pracy (Arbeitsgerichte)¹⁵.

Duszniki były siedzibą sądu obwodowego. Granice chronologiczne zespołu Sąd Obwodowy w Dusznikach zamykają się w latach 1841–1945, co oznacza że zachowały się również archiwalia pochodzące z okresu sprzed reformy sądownictwa niemieckiego – sprzed roku 1879, które potraktowano jako anteriora i pozostawiono w zespole. Oszacowanie procentowego stanu zachowania akt uniemożliwia brak repertoriów niemieckich, ale analiza ich zawartości pozwala sądzić, że luki w aktach zespołu są znaczne. Występujące w zespole materiały archiwalne dotyczą spraw ogólnych i administracji sądu (tzw. akta generalia), a w szczególności: spraw dotyczących sądu dla nieletnich, stowarzyszeń i związków, spraw finansowych, kas oszczędności, urzędników i obowiązków służbowych, spraw organizacyjnych sądu, obsad sędziów, pieczęci urzędowych, regulaminów, sprawozdań, jak również są to nekrologi, dokumentacja przewodów sądowych w sprawach budowlanych, orzeczenia sądu rozjemczego,

¹⁴ J. Rozenblit, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Magistratu miasta Dusznik Zdroju 1408–1944*, Wrocław 1962, s. 3.

¹⁵ A. Dziatczyk, *Wstęp do inwentarza zespołu Sąd Obwodowy w Radkowie*, Wrocław 2003, s. 4.

ponadto księgi i akta gruntowe oraz testamenty (w układzie alfabetycznym). Miejscowości, których dotyczą akta gruntowe – w układzie alfabetycznym według nazw niemieckojęzycznych – są następujące: Bobrowniki (Biebersdorf), Łężyce (Friedersdorf), Łężno (Friedrichsberg), Batorów (Friedrichsgrund), Szklarnia (Gläserndorf), Złotno (Goldbach), Graniczna (Grenzendorf), Zieloniec (Grunwald), Podborze (Hartau), Dolina (Hermsdorf), Podgórze (Hinterkohlau), Zielone (Hummelwitz), Grodziec (Ratschenberg), Ludów (Reinerzkrone), Duszniki (Reinerz), Stoszów (Roms), Szczytna (Rückers), Ocieszów (Utschendorf) oraz Waldorf.

Kolejnym zespołem archiwalnym, którego tematyka dotyczy historii Dusznik, są Akta notariuszy w Dusznikach Zdroju z lat 1848–1918. Zespół liczy niewiele – bo tylko 13 j.a., a jego ewidencję stanowi spis roboczy. W Prusach notariusze byli urzędnikami państwowymi, mianowanymi przez ministra sprawiedliwości dożywotnio. Podlegali Ministerstwu Sprawiedliwości i byli nadzorowani przez prezydentów sądów krajowych wyższych.

Zawarte w zespole materiały archiwalne dotyczą spraw notarialnych prowadzonych przez notariusza Georga Fröhlicha (Notar im Bezirk der Königlichen Oberlandgerichts zu Breslau „Fröhlich. Rechtsanwalt und Notar. Reinerz”) i Josefa Liedtke (Notar im Bezirk der Königlichen Oberlandgerichts zu Breslau). Są to głównie odpisy aktów notarialnych, akta dotyczące zawarcia umów kupna-sprzedaży, dzierżawy, najmu, ustanowienia hipoteki (pożyczki z zabezpieczeniami w hipotece), cesji, spadku i dziedziczenia majątku, ponadto testamenty i pełnomocnictwa.

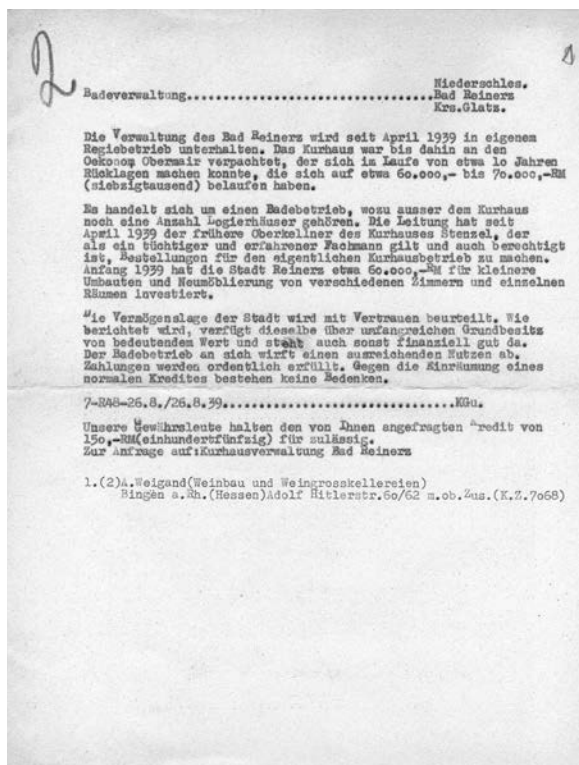
Niezwykle ciekawym i unikatowym zespołem archiwalnym przechowywanym na stanie kamienieckiego Oddziału jest Biuro Informacyjne W. Schimmelpfeng – Niemiecka Wywiadowia Sp. z o.o. Akta zespołu są ewidencjonowane sukcesywnie w elektronicznej bazie danych, ale ze względu na ich ogromną liczebność prace inwentaryzacyjne są czasochłonne – szacunkowa liczba jednostek aktowych wynosi około 90 tysięcy. Zespół ma charakter kartoteki, którą tworzą akta ułożone alfabetycznie według nazw miejscowości, a w ich obrębie według nazwisk lub nazw firm – oddzielnie w otwartych półkopertach. Zawarte w nich informacje dotyczą małych i dużych przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych, pracowników, a także osób bezrobotnych – potencjalnych kredytobiorców, gromadzonych w celu udzielania informacji instytucjom kredytowym oraz osobom zainteresowanym stanem finansowym danych firm lub osób (historia, ankieta o właścicielu, informacje uzupełniające: o rejestracji firmy, ogłoszenia o połączeniu lub likwidacji, bilanse, wycinki z gazet). Obejmują teren Dolnego i Górnego Śląska, włączając obecne pogranicze polsko-czeskie (Sudetengau), Łużyce, część obecnego województwa lubuskiego z Zieloną Górą i części województw: krakowskiego oraz byłego lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego.

Miejscowości Duszniki-Zdrój dotyczy 281 j.a., które dokumentują jej historię społeczno-gospodarczą, opisują działalność miejscowych sklepów (z artykułami spożywczymi i kolonialnymi, spirytusowymi, meblami, rowerami, artykułami

oświetleniowymi oraz porcelanowymi, papierniczymi, pamiątkami, sklepu obuwniczego, z galanterią), drogerii, apteki, księgarni, hurtowni, barów i restauracji, hoteli, a także piekarni, rzeźni, browaru, drukarni, stacji benzynowej. Ponadto – jak wynika z akt Biura – w mieście funkcjonował również zakład kamieniarski, pralnia i prasownia, zakład blacharski, salon samochodowy, mechanika pojazdowa oraz liczne stowarzyszenia. Mieszkali w nim również i wykonywali swoje zawody: go-libroda, mistrz tkacki, muzyk, stolarz, dekarz, ślusarz, elektryk, lekarz, adwokat, burmistrz, nauczycielka, dekorator, zdun, tapeciarz, nadleśniczy, ogrodnik, fryzjer, jubiler i rolnik.

Aby przybliżyć charakter omawianego źródła, przytoczę poniżej krótkie streszczenia zawartości kilku wybranych ankiet na temat instytucji działających na terenie Dusznik:

– Zarząd Uzdrowiska Duszniki Zdrój (Badeverwaltung Bad Reinerz), dokumentacja z lat 1934–1939: ankieta z 1934 roku zawiera informacje, że uzdrowisko jest własnością miasta i stanowi źródło zarobku dla miejscowej ludności, a zarząd uzdrowiska składa się w 50 procentach z urzędników miejskich; od kwietnia 1939 roku administracja uzdrowiska uległa zmianie; dom zdrojowy był dotąd w dzierżawie, co przyniosło przez około 10 lat oszczędności w wysokości 60–70 tysięcy RM (Reichsmark); kierownictwo obejmie wcześniejszy wyższy kelner (Oberkellner) Stenzel, ponadto miasto zamierza zainwestować około 60 tysięcy RM w przebudowę i doposażenie pomieszczeń. Duże zamówienia nadal będą należały do burmistrza i dyrektora uzdrowiska Pfitznera, a do mniejszych pełnomocnictwo ma kierownik¹⁶;

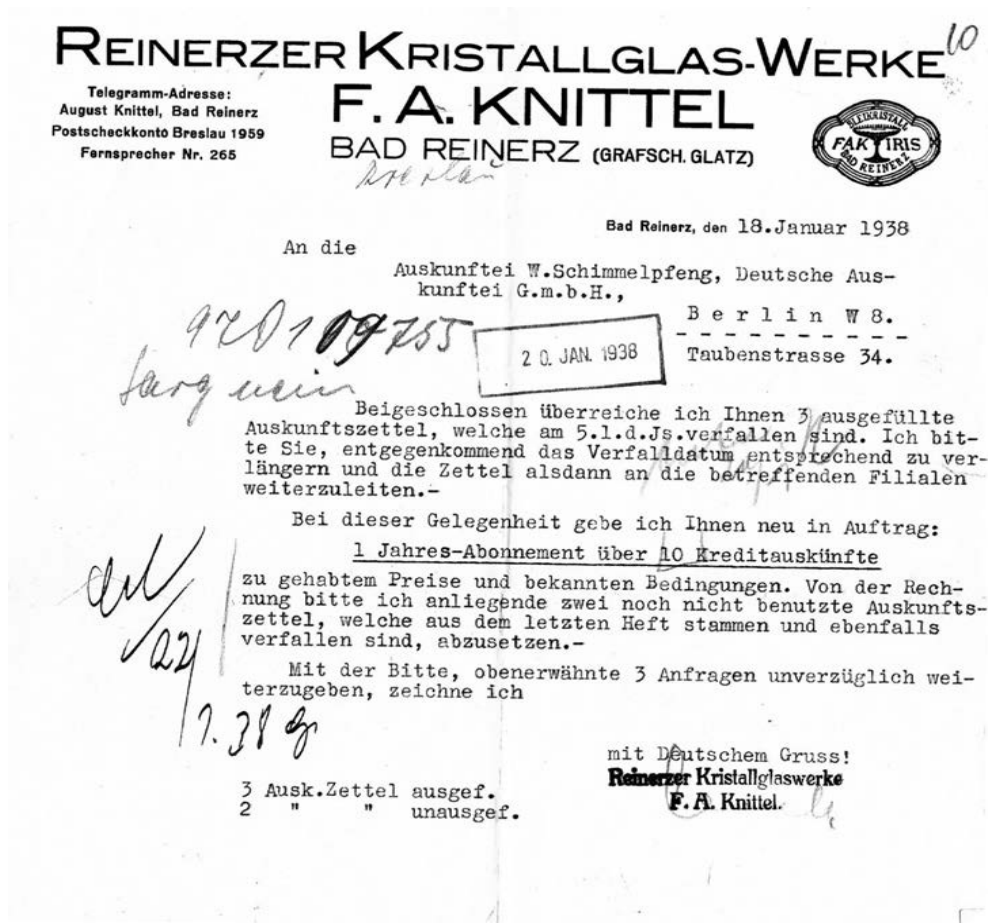
Ryc. 2. Ankieta dotycząca Uzdrowiska Duszniki-Zdrój, 1939 rok

Źródło: Akta zespołu Biuro Informacyjne W. Schimmelpfeng – Niemiecka Wywiadownia Sp. z o.o., sygn. 2887/18.

¹⁶ APKZ, Akta zespołu Biuro Informacyjne W. Schimmelpfeng – Niemiecka Wywiadownia Sp. z o.o., sygn. 2887/18.

– Fabryka Wody Mineralnej, Paul Beran (Mineralwasserfabrik), dokumentacja z lat 1910–1920: właściciel nabył firmę od spadkobierców po zmarłym w 1903 roku bracie Erneście, później ożenił się także z wdową po nim; przedsiębiorstwo mieści się w wynajmowanych pomieszczeniach i szczególnie w sezonie letnim dobrze prosperuje¹⁷;

– Centrala Gazowa Duszniki Sp. z o.o. (Gaszentrale Reinerz G.m.b.H.), dokumentacja z lat 1929–1943: przedsiębiorstwo zostało założone w 1927 roku w wyniku fuzji Gazowni Duszniki i Kudowa; udziały w spółce należą w 51 procentach

Ryc. 3. Ankieta dotycząca Dusznickiej Szlifierni Szkła F.A. Knittel, 1938 rok

Źródło: APKZ, Akta zespołu Biuro Informacyjne W. Schimmelpfeng – Niemiecka Wywiadownia Sp. z o.o., sygn. 3021/18.

¹⁷ Ibidem, sygn. 2899/18.

do gminy miejskiej Duszniki i w 49 procentach do przedsiębiorstwa Gasanstaltsbetriebsgesellschaft m.b.H. Berlin-Wilmersdorf; przedsiębiorstwo było rentowne i zaopatrywało w gaz Duszniki, Lewin, Jeleniów, Kudowę, Zakrze i Czermną, liczba odbiorców to około 1800¹⁸;

– Dusznicka Szlifiernia Szkła F.A. Knittel (Reinerzer Kristallglaswerke F.A. Knittel), dokumentacja z lat 1938–1945: założona „przed wieloma latami” (zapis z 1938 roku) przez Franza Augusta Knittela, którą odziedziczyła po jego śmierci w 1926 roku wdowa Hedwig Knittel geb. Rohrbach; zakład zatrudnia kilkudziesięciu pracowników i dobrze prosperuje, przynosi zyski – roczny obrót wynosi około 250 tysięcy RM; właścicielka dysponuje majątkiem szacowanym na około 200 tysięcy RM i cieszy się dobrą opinią¹⁹;

– Dusznicki Browar Sp. z o.o. (Reinerzer Brauereibetriebsgesellschaft mit beschränkter Haftung), dokumentacja z lat 1928–1929: browar był wcześniej własnością pani Rübatsch, a od 1922 roku kupca Viktora Kocha; w 1928 roku została ogłoszona upadłość browaru i przedsiębiorstwo przejęła gmina do czasu zakończenia rozszczeń związanych z upadłością; kierownictwo powierzono urzędnikom Miejskiej Kasy Oszczędności, a lokal restauracyjny został wydzierżawiony²⁰;

– Sanatorium dr. Schoen (Sanatorium Dr. Schoen – Heilanstalt), dokumentacja z lat 1926–1938: założone jako zakład leczniczy w 1890 roku przez dr. Rudolfa Schoena, a po jego śmierci zostało przekazane jego dzieciom: synowi Clausowi i córce Irmie; córka wyszła za mąż za lekarza pulmonologa Carla Engela, który jest w sanatorium dyrektorem medycznym, a sprawami handlowymi zajmuje się Claus; w sanatorium przebywa nieprzerwanie od 70 do 100 pacjentów, a roczny obrót wynosi od 150 do 200 tysięcy RM, zatrudniony personel to około 30–35 osób²¹;

– Miejska Kasa Oszczędności (Städtische Spar- und Girokase), dokumentacja z lat 1929–1933: jedyna instytucja finansowa w Dusznikach; miasto było jej poręczycielem; siedzibą Kasy był ratusz, ale w 1928 roku została przeniesiona do nowego budynku przy Ring 14, kasa miejska prowadzi również działalność bankową, ale nie ma samodzielności finansowej – decyzje podejmowane są pod nadzorem i zgodnie z ustaleniami związku Kommunalgiroverband Breslau – pieniądze wpływające do kasy są odprowadzane do Wrocławia, a przyznanie kredytu jest również uzależnione od decyzji Związku; rada nadzorcza składa się z członków Zarządu Miejskiego, a burmistrz jest jej przewodniczącym; kierownikiem przedsiębiorstwa jest Heinrich Schorr; zdeponowane oszczędności w końcu roku 1931 miały wartość 1 574 390 RM, a do kasy należało 1824 członków; pozycja finansowa instytucji jest dobra, zwłaszcza że miasto jest również właścicielem uzdrowiska²².

¹⁸ Ibidem, sygn. 2947/18.

¹⁹ Ibidem, sygn. 3020/18 i 3021/18.

²⁰ Ibidem, sygn. 3041/18.

²¹ Ibidem, sygn. 3058/18.

²² Ibidem, sygn. 3105/19.

Zakończenie

Historia Dusznik cieszy się zainteresowaniem wielu historyków i doczekała się licznych opracowań i publikacji, jednakże opisane powyżej materiały archiwalne zgromadzone w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim stanowią nadal niezgłębione źródło badań. Szczegółowe pomoce archiwalne, w postaci inwentarzy oraz spisów charakteryzujących zawartość jednostek archiwalnych, ułatwiają zapoznanie się z treścią i ich dostępność. Akta zawarte w ramach przedstawionych zespołów archiwalnych dotyczących dziejów Dusznik stanowią obszerny zapis przedwojennej historii miejscowości. Spektrum zagadnień i nowych wątków jest nadal szerokie.

The history of the town of Duszniki-Zdrój, pre-1945. Archival resources in the holdings of the Kamieniec Ząbkowicki branch of the State Archive in Wrocław

Summary

The history of Duszniki-Zdrój prior to 1945 is widely reflected in the archival materials held in the Kamieniec Ząbkowicki branch of the State Archive in Wrocław. Valuable and fascinating, they constitute an indispensable resource for researchers into the town's history. The holdings include the following fonds: Duszniki-Zdrój (Amtsgericht Reinerz) District Court, [1741] 1879 to 1945; Notary Deeds in Duszniki-Zdrój ((Notariatsakten Bad Reinerz), 1848 to 1018; Municipal Records of the Town of Duszniki (Magistrat der Stadt Bad Reinerz), 1408 to 1945; Duszniki-Zdrój Police Headquarters (Polizei-Verwaltung Stadt Bad Reinerz), 1823 to 1945; and Biuro Informacyjne W. Schimmelpfeng – Niemiecka Wywiadownia Sp. z o.o. (Auskunftei W. Schimmelpfeng – Deutsche Auskunftei G.m.b.H. [W. Schimmelpfeng's Information Agency: German Credit Enquires, a limited liability company]), 1901 to 1945. The history of Duszniki-Zdrój is a focus of interest for numerous historians and has been the subject of myriad studies and publications. Nonetheless, the archival materials listed here and held in the Kamieniec Ząbkowicki branch of the State Archive in Wrocław remain a research source as yet unfathomed. The Archive proffers detailed support in the form of inventories and registers describing the individual holdings, simplifying the task of exploring their substance and accessibility. Those held in the aforementioned fonds constitute an extensive record of the history of Duszniki-Zdrój prior to 1945, while the spectrum of topics, old and new alike, continues to expand.

Translation Caryl Swift

**Archivquellen zur Stadtgeschichte von Bad Reinerz bis zum Jahre 1945
in dem Bestand des Staatsarchivs Breslau in der Filiale in Kamenz
Zusammenfassung**

Die Vorkriegsgeschichte von Reinerz findet eine breite Widerspiegelung in den Archiv-Materialien, welche in den Beständen des Staatsarchivs in Breslau in der Filiale in Kamenz aufbewahrt werden. Die hier gesammelten kostbaren und interessanten Archivalien stellen eine unentberliche Quelle für die Forscher der Stadtgeschichte dar. Wir zählen zu ihnen die Akten aus den Beständen: des Amtsgerichts zu Reinerz, aus den Jahren [1741] 1879–1945; Notariatsakten in Bad Reinerz, aus den Jahren 1848–1918; Akten aus dem Magistrat der Stadt Bad Reinerz, aus den Jahren 1408–1945 und der Polizei-Verwaltung der Stadt Bad Reinerz, aus den Jahren 1823–1945; der Auskunftei W. Schimmelpfeng – Deutsche Auskunftei G.m.b.H., aus den Jahren 1901–1945. Die Geschichte von Bad Reinerz erfreut sich eines großen Interesses vieler Historiker und wartete eine Vielzahl an Abhandlungen und Veröffentlichungen ab. Jedoch die zuvor beschriebenen Archivmaterialien, welche in dem Staatsarchiv zu Breslau in der Filiale in Kamenz versammelt sind, stellen weiterhin eine nicht ganz ergründete Forschungsquelle dar. Die detaillierten Archivhilfen in Form von Inventaren und Verzeichnissen, die den Inhalt der Archiveinheiten charakterisieren, erleichtern es sich mit dem Inhalt und ihrer Zugänglichkeit vertraut zu machen. Die im Rahmen der dargestellten Archivbestände enthaltenen Akten, welche die Geschichte von Bad Reinerz betreffen, stellen eine breite Aufzeichnung ihrer Vorkriegsgeschichte dar. Das Spektrum der Probleme und neuer Motive ist weiterhin breit gefächert.

Übersetzt von Alice Reiske

**Archivní prameny k historii města Duszniki-Zdrój do roku 1945,
ve fondech Státního archivu ve Wroclawi pobočka v Kamiénku Ząbkowickim**

Shrnutí

Předválečná historie města Duszniki nachází široký odraz v archivních materiálech uchovávaných ve fondech Státního archivu ve Wroclawi pobočka v Kamiénku Ząbkowickim. Zde shromážděné cenné a zajímavé archiválie tvoří nezbytné prameny pro badatele historie města, řadíme k nim sbírky listin: Obvodní soud ve městě Duszniki (Amtsgericht Reinerz), z let [1741] 1879–1945; notářské zápisy ve městě Duszniki-Zdrój (Notariatsakten Bad Reinerz), z let 1848–1918; magistrát města Duszniki-Zdrój (Magistrat der Stadt Bad Reinerz), z let 1408–1945 a Velitelství policie ve městě Duszniki-Zdrój (Polizei-Verwaltung Stadt Bad Reinerz),

z let 1823–1945; informační kancelář W. Schimmelpfeng – Německá informační kancelář s.r.o. (Auskunftei W. Schimmelpfeng – Deutsche Auskunftei G.m.b.H.), z let 1901–1945. Historie města Duszniki se těší zájmu mnoha historiků a dočkala se mnoha zpracování a publikací, avšak výše popsané archivní materiály shromážděné ve fondech Státního archivu ve Wroclawi pobočka v Kamieńcu Ząbkowickim tvoří nadále neprobádané prameny výzkumu. Jednotlivé archivní pomůcky ve formě inventářů a spisů, charakterizujících obsah archivních souborů, usnadňují seznámení se s obsahem a jejich dostupnost. Listiny obsažené v rámci zmíněných archivních sbírek týkajících se historie města Duszniki tvoří rozsáhlý zápis jeho předválečné historie. Spektrum otázek a nových poznatků je nadále široké.

Překlad Otmar Robosz